

T. Є. Шевчук

Національний університет водного господарства та природокористування

**РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ ХОЛМЩИНИ
І ПІДЛЯШШЯ У ВИБОРАХ 1922 РОКУ
В ДРУГІЙ РЕЧІ ПОСПОЛИТІЙ**

Історію нації і держави творять люди, а провідною силою кожного народу є його еліта.

Холмщина і Підляшшя — це території, які опинились в складі новоствореної Польщі в 1918–1939 рр., і де проживала значна частина українців. Політичні події на цих землях постійно знекровлювали місцевий український народ: Перша світова війна, примусове виселення 1915 р., революційні роки, рееміграція, утиスキ зі сторони польської влади, еміграція 1939 р., Друга світова війна, примусове виселення третє, а ще й операція “Вісла”. Але історія беззаперечно доводить, що ця земля і її корінний український народ наділені великою зовнішньою енергією, періодично відроджувались і постійно відтворювались. При найменшій політичній відлизі народ повертається втрачені позиції і являє світові нову, яскраву плеяду своїх достойних людей.

Дане дослідження має за мету висвітлити діяльність національної української еліти на Холмщині і Підляшші в 20-ті рр. ХХ ст. Саме вони — лідери українського суспільства продемонстрували польській владі і польському загалу приклад згуртованості і усвідомленого бажання відстоювати свої права.

Найбільш достойними з них були: Семен Любарський, Йосип Скрипа, Антон і Павло Васильчуки, Сергій Хруцький, Яків Войтюк, Степан Маківка, Василь Дмитрюк, Іван Пастернак, Микола Ваврикевич і ін.

Українці Холмщини і Підляшшя на початку 1920-х рр. знаходилися у тяжкому матеріальному і моральному становищі, але користуючись тими можливостями, які давала їм ліберальна конституція 1921 р., вони зуміли організуватися, активізувати діяльність інтелігенції і народу, щоб прийняти участь у виборах до польського Сейму і Сенату 1922 р. Закони в Польщі ухвалювали Сейм і Сенат, тому на передодні виборів в 1922 р. серед української меншості розгорнула-

ся велика агітаційна робота за висунення “... нашого представника в Сейм і Сенат. Нехай буде і наш представник в польському Сеймі і Сенаті, щоб боронити нашу народну волю” [1, с. 2]. Так писала українська газета “Наше життя”, що видавалася і поширювалася на Холмщині і Підляшші.

Вибори на територіях, де проживали українці і які раніше належали російському “зaborу”, у формально-правовому значенні були не досить важливими, але для українського народу, для здобуття свого представника в польському Сеймі мали дуже вагоме значення. Позитивом було також те, що на відміну від Державної царської думи, де не було жодного представника українського народу, ці вибори (1922) в Польщі давали можливість українцям попасті до польського уряду, щоб захищати свої інтереси. Але крім практичних міркувань існували міркування іншого плану; вибори на Волині, Холмщині і Підляшші, на тих просторах, про етнографічний склад яких у Європі або ніхто не знав, або “виробили собі поняття мильне”, вибори могли бути свого роду плебісцитом, яким місцевий український народ міг показати свою кількісну і потенціальну силу в тодішній Польщі [2, с. 196].

Українці були найбільш численною національною меншиною в складі II Речі Посполитої, але поряд проживали білоруси, євреї, німці і інші народи [3]. Логіка вказувала на те, що слід об’єднатися всім національним меншинам для активізації своїх сил у передвиборній боротьбі. Таким єдиним виходом було створення Блоку національних меншин.

Річ у тім, що виборча система, яку затвердив польський Сейм, була складена так, що під виглядом загальних і рівних прав всіх давала польській людності певні привілеї і велику перевагу. Українська газета “Наше життя”, вказуючи на обмеження участі меншин у виборах 1922 р. у Польщі, писала: “... ухвалено таку ординацію, которая мала своїм завданням пропустити до Сейму і Сенату маленький процент непольських послів.

Це зроблено ось як. Перш за все “на кресах”(так називалась південно-східна територія Польщі, де проживала більшість українського народу) побільшили вони (польська влада) множник, себто один посол припадає там на 94 тис. населення, а в чисто польських округах на 60 тис. населення [4, с. 36]”.

Крім того, території, де проживало непольське населення, були поділені на виборчі округи так, що обов'язково до них були прилучні чисто польські території. Саме так було поділено Холмщину і Підляшшя. За такою системою українці не могли б вибрати там своїх кандидатів. І ще умови, за якими можна було здобути мандат з так званих “листів паньстрових”, для українського населення були нереальними [4, с. 3].

По виборчих округах цілої Польщі обиралися 372 депутати, а 72 депутати обиралися з “паньстрових листів” партій, тобто по закінченні виборів в округах робиться підрахунок, скільки мандатів одержала кожна партія, а потім ці 72 мандати “паньстрових листів” діляться між тими партіями пропорційно числу одержаних мандатів в округах: але право брати участь в поділі “паньстрових листів” мали тільки ті партії, які провели своїх кандидатів не менше ніж в 6 округах [5, с. 97]. Така ухвала не давала можливості використати “листи паньстрові” українцям, бо округів з чисто українським населенням було 3, а треба 6.

Отже, всі ці факти говорять про те, що в Польщі заздалегідь були продумані умови обмеження участі українців у виборах, і не лише українців, а й інших національних меншин.

Щоб цьому запобігти і щоб хоч трохи зменшити несправедливість стосовно національних меншин, було вирішено на час виборів організувати свій блок. Блок цей не торкався внутрішнього життя кожної нації, її політичних поглядів, а був чисто механічним зв'язком для проведення виборів, для одержання більшої кількості мандатів. Кожна національна група, що входила до блоку, була цілком самостійною одиницею, виставляла своїх кандидатів, пропагувала їх програми.

Спочатку цей блок українці створили з білорусами, пізніше до україно-білоруського блоку приєдналися ті росіяни, які лояльно ставилися до розвитку українського національного життя в Польщі. Тому спочатку утворився “слов'янський блок”, а після того, як до “слов'янського блоку” приєдналися євреї і німці, він почав називатися Блоком національних меншостей [6, с. 142].

Українська інтелігенція, яка об'єднувалася в невеликі організації, включилася в передвиборну боротьбу, вбачаючи у Сеймі єдиний шлях для вирішення українських проблем. Тому 18 квітня 1922 р. в Холмі

відбулися збори 65 представників українського народу Люблінського воєводства. На ці збори було запрошено 41 гостя, серед яких був майбутній депутат Сенату Марек Луцкевич, представники Української соціал-демократичної партії, польського народного об'єднання “Визволення”, польської соціалістичної партії та інші.

Серед виступів і дискусій, що розгорнулися на з’їзді, особливо фігурували питання щодо несправедливого поділу територій на округи і роботу, яку слід провести, щоб український народ активно включився у вибори. На з’їзді був обраний виборчий комітет у складі 11 осіб: А. Васильчук, П. Васильчук, С. Камовка, Й. Войтюк, С. Любарський, І. Скрипа, Д. Федонюк, І. Пастернак, П. Шутавський, І. Новосад, І. Бодняк [7, с. 21]. Новостворений комітет об’єднався з виборчим комітетом, що організувався в Луцьку, в результаті об’єднання утворився Центральний виборчий комітет, який пізніше ввійшов до Блоку національних меншостей. Перша організаційна нарада Блоку національних меншостей відбулася 17 серпня 1922 р. у Варшаві. Головним організатором такого зібрання був єврейський посол Ісаак Грюнбаум [7, с. 23]. Український народ був представлений Павлом Васильчуком з Холмщини і Михайлом Черкавським з Волині.

Нарада в Варшаві прийняла декларацію, в якій повідомлялося, що з метою “вилучення” тої несправедливості, яка існувала в Речі Посполитій щодо участі національних меншин у виборах, представники білоруські, німецькі, російські, українські і єврейські від імені своїх народів організовують Об’єднаний виборчий комітет національних меншин” [8, с. 29].

Українська програма Блоку національних меншостей передбачала:

- 1) боротьбу за рівні права всіх народів, що проживали у Речі Посполитій;
- 2) невпровадження примусової католізації і колонізації;
- 3) “щоб земля на всьому просторі Волині, Полісся, Підляшшя і Холмщини, де проживає український народ, належала працьовитому українському народу” [9, с. 4];
- 4) боротьбу за право українцям закладати свої банки, кооперативи, отримувати державну допомогу на відбудову знищених війною господарств;
- 5) питання про відкриття українських шкіл;

- 6) боротьбу за повернення українцям забраних православних церков;
- 7) питання про вільний доступ українців до державних посад;
- 8) про право вільного вжитку української мови у всіх державних і місцевих органах влади, де проживає український народ;
- 9) про зменшення податків;
- 10) гарантії свободи слова, зібрань і організацій.

Метою програми було досягнення порозуміння не лише між представниками різних національностей, але також між різними класами і верствами в межах кожної національності.

Центральний виборчий комітет Холмщини, Підляшша, Волині і Полісся на підтримку основних постанов і ухвал Блоку видав 17 вересня 1922 р. відозву до всього українського народу: [9, с. 9]

“Надходить велика пора виборів до Сейму і Сенату. Перед цілим народом встає одна задача: кого вибрати? Для рішення таких задач треба організуватися. Закладайте по селам комітети! Вибирайте до них найкращих людей. А вибрані посли до Сейму і Сенату повинні домагатись ось чого: —

- 1) земля для працюючого люду, не насланого, а тутешнього, що від віків край наш заселяють;
- 2) скасування всіх колоніальних законів;
- 3) воля віри;
- 4) рідна школа на кошти держави і найширші права приватного шкільництва;
- 5) повні права нашої рідної української мови в усіх державних і громадських установах;
- 6) повні права нашої віри православної і oddана назад наших церков, забраних від нас і замиканих;
- 7) зменшення податків для збіднілого населення;
- 8) для робітників 8-годинний робочий день, державне забезпечення на випадок хвороби, старості, інвалідності, безробіття;
- 9) свобода слова, зібрань, організацій, друку;
- 10) рівні права для всіх громадян держави, “на землю і волю”.

Нехай не пропаде а ні один голос.

Вони, наші вибрані посли, будуть нашими представниками і оборонцями. Вони за свої вчинки будуть і оповідати перед народним судом. Хто має 21 рік, має право голосування до Сейму.

До сенату мають право голосувати всі, хто скінчив 30 літ.

Вибори до Сейму 5 листопада. Вибори до Сенату 12 листопада.

Правда на нашій стороні.

Центральний український виборчий комітет

Холмщини, Підляшшя, Волині і Полісся

Голова Степан Маківка

Заступники Антон Васильчук, Йосип Скрипа

Секретарі Яків Войтюк, Пилип Кандиба” [10, с. 1].

Українська преса, яка виходила в той час і знаходилася під впливом Блоку національних меншостей, активно проводила передвиборчу агітацію, друкувала статті, що знайомили виборців з кандидатами та їх передвиборними програмами.

Українська тижнева газета “Наше життя”, що друкувалась у м. Холмі, у вересні 1922 р. розгорнула передвиборну агітацію. Ко-жен номер газети мав свою передвиборну відозву: “Українська інте-лігенція, селяни і робітники, боронім своїх прав! Тільки наші посли до сейму Вас оборонять, тому хай не пропаде а ні один наш голос! Всі готовтесь до виборів — це відозва в газеті за 5 вересня 1922 р. [11. с. 1]. Відозви мали також роз’яснювальний характер, наприклад: “Обов’язком кожного українця є переглянути в обводовій комісії списки виборців і довідатись уміщено в них його і сусідів, щоби ні один голос не пропав, бо вибирати до Сейму і Сенату матимуть право тільки ті, що вміщені в списках” [12, с. 3].

Газета “Наше Життя”, що вийшла 29 жовтня 1922 р. надрукува-ла перелік організацій і списків, за кого українці не повинні голосу-вати. Серед них були польська партія “Пяст”, що виставила своїх кандидатів під списком №1. Під №2 був список польських соціалістів. Група “Визволення” балотувалася за списком №3. Польські комуні-сти мали список №5. Список №6 — це список “Народних рад”. Спи-сок №8 — це Християнський Союз Народної Єдності. Список №10 — це список “Демократичної унії Паньстової”, список №12 — це “Поль-ський Центр”. Список №24 — це список “Дробних Влосочян”.

Далі йшов заклик голосувати за список №16. “По цьому списку йдуть українські кандидати всіх українських партій. Він забезпечу-вав селянам землю і волю, школу і церкву. По цьому списку йдуть вибранці українського народу. Ні одна польська партія вам нічого не дала в попередньому Сеймі і що тільки свійного буде чесно боронити”. Далі йшов список українських кандидатів.

По державних списках:

1. Васильчук Антон, агроном, Холм.
2. Войтюк Яків, редактор, Холм.

Округ №25 (Біла Підляска, Радзин, Константанів, Владава)

1. Маківка Степан, хлібороб, с. Коденець гм. Криво верба пов. Владавський.

2. Козачук Степан, правник, с. Ворси гм. Шостка пов. Радзинський.

3. Міленщук Юліан, хлібороб, с. Кодеїн Нільський пов.

4. Причепа Іван, хлібороб, с. Збережне гм. Собібор пов. Владавський.

5. Кот Василь, хлібороб, с. і гм. Вирикі пов. Вловавський.

Округ №26 (Люблін — Холм — Любартів)

1. Васильчук Павло, журналіст, Холм.

2. Косоноцький Володимир, журналіст, с. Городтславичі гм. Рахане пов. Томашівський.

3. Буднюк Іван, хлібороб, с. Вересци Дуже гм. Рейовець пов. Холмський.

4. Степанюк Хуха, хлібороб, с. Ягодно гм. Ставки пов. Холмський.

5. Пелех Степан, хлібороб, с. Галігани гм. Жмудь пов. Холмський.

6. Приступа Леон, хлібороб, с. Касілан гм. Ракосупи пов. Холмський.

Округ №27 (Замость — Білгорай — Томашів)

1. Скрипка Йосиф, хлібороб, с. Седліска гм. Високе пов. Замостський.

2. Косонецький Володимер, журналіст, с. Городнеловичі гм. Рахане пов. Томашівський.

3. Божусь Бенедикт, хлібороб, с. Плужи гм. Кшяжполь пов. Бігорський.

4. Шавала Антон, хлібороб, с. Кульно гм. Поток.

5. Банада Оніфрій, б. вчитель, с. Пжемале гм. Тишовце пов. Томашівський.

6. Шум Петро, урядовець, с. і гм. Тарнов пов. Білгорайський.

7. Шутовський Панько, хлібороб, с і гм. Потуржин пов. Томашівський.

8. Боско Іван, хлібороб, с. і гм. Біща пов. Білгорайський.
Округ №28 (Красностав–Грубешів–Янів)
1. Васильчук Антон, агроном, Холм.
2. Любарський Семен, фельдшер, с. Скричігин пов. Грубешівський.
3. Дуда Йосип, вчитель, с. Ярословець пов. Грубешівський.
4. Ваврисевич Микола, б. дир. гімназії, Городино пов. Грубешівський.

5. Марцик Антон, природник, с. Богородиця пов. Грубешівський.
 6. Антонюк Володимер, хлібороб, с. Крупи пов. Краснославський.
 7. Дащук Костянтин, хлібороб, с. Ярословець пов. Грубешівський.
 Блок національних меншин, що виставив свій список під №16 вийшов переможцем на всьому просторі українських територій крім Галичини, яка бойкотувала вибори 1922 р. На Волині блок зібрав 16 мандатів, з яких українцям дісталося 12; на Холмщині українці здобули 4 мандати, на Поліссі 2 мандати — це по виборах до Сейму. До Сенату Блок національних меншин здобув 5 мандатів на Волині, з яких 4 взяли українці, на Поліссі до Сенату пройшов один українець. Крім того, перемога блоку давала можливість українцям узяти з “пансістивих листів” для себе 2 мандати до Сейму і 1 мандат до Сенату. Таким чином, українське представництво до Сейму складалося з 20 осіб, а до Сенату з 6 осіб, разом 26 осіб [13, с. 1].

До Сейму і Сенату від українського населення Польщі увійшли такі послі і сенатори*.

З Волині:

1. Самійло Підгірський	10. Андрій Братунь
11. Борис Кодубський	12. Хома Приступа
12. Микола Чучмай	13. Андрій Пащук
13. Микола Пирогів	14. сенатор Михайло Черкасський
14. Василь Камаревич	15. сенатор о. проп. Даміян Грештанський
15. Сергій Козницький	16. сенаторка Олена Левчанівська
16. Юрій Тимощук	17. сенатор Лев Маркович
17. Ларіон Павлюк	
18. Марко Луцкевич	

---

* Депутат Польського Сейму називався послом, депутат Польського Сенату — сенатором.

3 Холмщини і Підляшшя:

1. Антон Васильчук
  2. Павло Васильчук
  3. Семен Любарський
  4. Степан Маківка
  5. Яків Войтюк
  6. Йосип Скрипа
- 3 Полісся
1. Сергій Хруцький
  2. Василь Дмитріюк
  3. Сенатор Іван Пастернак [14].

Результати виборів 1922 р. на території Холмщини і Підляшшя були такі, на які навіть не можна було сподіватися в умовах польської дійсності. У виборчому окрузі Біла-Підляска, Радинь, Константинів, Владава вибрано українця Степана Маківку, за нього проголосувало 22 947 виборців. В окрузі Холм, Люблін, Любартів обрано українця Павла Васильчука, за якого подано 28 738 голосів. В окрузі Замость, Білгорай, Томашів — обрано українця Йосипа Скрипу 28 461 голосом. В окрузі Красностав — Грубешів обрано українця Семена Любарського — за нього проголосувало 25 566 виборців. З “державних листів” обрано українців Антона Васильчука і Якова Войтюка. Крім цих 6 послів, вибраних з Холмщини і Підляшшя, посол з Полісся доктор Василь Дмитріюк походив з Підляшшя (проживав тоді у Бресті) і Іван Пастернак, що постійно проживав на Підляшші [15, с. 10].

Такий успіх Блоку національних меншин пояснюється рядом умов. По-перше, структура Блоку давала можливість різним національностям організовувати свою діяльність по-своєму; по-друге, програма Блоку враховувала найбільш актуальні і принципові потреби кожної нації; по-третє, політика державної влади, а також практика адміністративної і поліцейської влади щодо непольських народів не задовольняла їх потреб щодо власної організації. Крім того, брак сильної політичної партії чи якоїсь іншої авторитетної організації, яка могла б організувати народ під своїми гаслами, дав можливість Блоку національних меншин здобути такий вплив і успіх на виборах 1922 р.

Кожна повноцінна нація має складну структуру. Її основу утво-

рюють народні маси — у переважній більшості пасивні носії етнічної свідомості. Спілкуючись рідною мовою, зберігаючи народні культурні традиції, вони не мають можливості активно захищати і стверджувати національні інтереси. Цю функцію виконує національна еліта — відносно нечисленна, але освічена, свідома і активна верства лідерів та організаторів нації: інтелектуали, державні діячі, вищі чиновники.

Саме завдяки представникам української еліти на землях Холмщини і Підляшшя в 1920–1930-х рр. розгорталися події, які яскраво свідчать про самоорганізацію українства, про утвердження національних ідей і діянь, незважаючи на те, що народ був змушений жити у польській державі в колоніальному статусі “молодшого брата”.

Література

1. Наше життя. — 1922. — 10 верес. — С. 2.
2. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). — Вінниця; Торонто, 1989. — С. 196.
3. За переписом 1921 р. тут проживало 27,19 млн. чол., із них поляків 69% (ця цифра, за рядом досліджень, завищена — 40% — це доля національних меншин).
Серед національних меншин найбільш численні:
українці — 14,3%
євреї — 7,8%
білоруси — 3,9% + німці, литовці.
Але ці дані не можуть бути точними, тому що при визначенні національного складу населення офіційні органи по релігійному принципу відносили частину непольського населення до поляків.
4. Наше життя. — 1922. — 17 верес. — С. 36; С. 3.
5. Пастернак С. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). — Вінниця; Торонто, 1989. — С. 197.
6. М. Papierzynska-Turek “Українське життя в II Речі Посполитій 1922-1926 роках” с. 142-144.
7. APLWWLWSP (Archiwum Państwowe w Lublinie, Urząd wojewódzki Lubelski, wydział Społeczno-Polityczny) (Люблінський державний архів, Управління Люблінського Воєводства, відділ суспільно-політичний). Справа 437 с. 21–23 (далі ЛДА УЛВ ВСПУ).
8. ЛДА УЛВ ВСП, справа 473, с. 29–30.
9. ЛДА УЛВ ВСП, справа 423, с. 4–9.
10. Наше життя. — 1922. — 17 верес. — С. 1.
11. Наше життя. — 1922. — 5 верес. — С. 1.
12. Наше життя. — 1922. — 5 верес. — С. 3.

13. Наше життя. — 1922. — 10 жовт. — С. 1–3.
14. Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя (Новіші часи). — Вінниця; Торонто, 1989. — С. 198.
15. ЛДА УЛВ ВСП, справа 419, с. 10–13.

Н. Ф. Щербина

Одеський державний економічний університет

АРХІВНІ УСТАНОВИ В СИСТЕМІ КРАЄЗНАВЧОГО РУХУ НА ОДЕЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Органічне поєднання архівістики і краєзнавства є досить важливим і актуальним, оскільки слугує меті відновлення історичної пам'яті, формуванню національної самосвідомості, приверненню уваги світової громадськості до проблем історії і сьогодення України, витоків і розвитку її національного відродження. Адже широке вивчення минувшини рідного краю, наукове окреслення та розв'язання кола нагальних питань історії регіонів — визначних подій, видатних постатей, міжнаціональних відносин, проблем релігії та міжконфесійних стосунків, розвитку промисловості і аграрного виробництва, культурологічних та мовних проблем — неможливо без консолідації зусиль, взаємодії працівників архівів і краєзнавців.

У вивченні історії краю важлива роль належить державним архівам. Документи органів влади і управління, установ народного господарства і підприємств, громадських організацій, які знаходяться у сховищах державних архівів, є найбільш цінними і достовірними джерелами для вивчення місцевої історії. В науково-довідкових бібліотеках архівів зберігаються краєзнавча література і комплекти місцевих газет, які становлять великий інтерес для вивчення місцевої історії. Все це свідчить про те, що одним із центрів краєзнавчої роботи, зокрема центром організації методичної допомоги краєзнавцям-аматорам, були державні архіви. Тому мета даної статті полягає у висвітленні історико-краєзнавчої діяльності архівних установ Одещини, які у другій половині ХХ ст. відігравали значну роль у краєзнавчому русі. Загалом у історіографії історія архівної справи на Одещині розглядається в загальноукраїнському контексті. Статті, монографії, публікації документів, присвячені історії архівної спра-